
אילן אבישר

אחת התופעות המדהימות בציון שנת היובל היא הפער בין ההישגים המרשימים הממשיים של מדינת ישראל לבין תחושה של מועקה ואי נחת שאפפה את רוב הציבור ביום העצמאות החמישים. בהצלחות הגדולות של המפעל הציוני כלולים מימוש הריבונות היהודית בארץ ישראל לאחר השואה וחידוש התרבות בשפה העברית, הקמתה של מדינת חוק בעלת דמוקרטיה יציבה, פיתוחה של כלכלה משגשגת, הבטחת ביטחונה של המדינה והקמת כוח צבאי מרשים

ומרתיע, תרומה עולמית בתחומי המדע והטכנולוגיה ויצירת חברה השוקדת על ערכים של סולידריות אמיתית ועזרה הדדית, הבאים לידי ביטוי בין היתר בהשקעה בקליטתם של עולים חדשים. רשימת ההישגים של מדינת ישראל בשנות קיומה מרשימה, ואולי אף ייחודית, הן במסגרת ההיסטוריה היהודית, והן בהקשר של העולם המודרני של סוף המילניום השני. אוירת המשבר אשר באה לידי ביטוי בגעגועים לעבר טוב יותר, בתסכול מההווה ובמיאוס בו, ובחרדות לגבי העתיד, עומדת בסתירה להערכה האובייקטיבית של מצב החברה והמדינה, עם כל הבעיות המעיקות אשר דורשות פתרון אמיתי.

עצם הניסיון להגדיר את גורלה של ישראל במונחי הזהות העתידית של מדינת היהודים מעיד על קבלת ההנחה שאנו נתונים במשבר חמור של קיום או זהות. ההנחה בדבר מצבה הגרוע כביכול של ישראל היא טענה פוליטית של מתנגדי ממשלת ישראל בשנת היובל, תוצאה ישירה של אווירת הנכאים שאפפה את השמאל הישראלי לאחר התנפצות אשליית השלום ואבדן שלטונו בשנת 1996. ההגמוניה של מחנה השמאל בתחומי היצירה התרבותית (ובכלל זה התקשורת) גרמה לכך שמועקותיו של צד פוליטי מתוסכל נתפשות כביטוי להלך רוח לאומי כולל. יחד עם זאת, מועקת השמאל מקורה גם בכישלון של אחת מהנחות היסוד האידאולוגיות של הציונות: האליטה החברתית והתרבותית החילונית שהתפתחה בישראל ממאנת להכיר בפער בין האידאולוגיה ובין המציאות, ובצורך בהתפכחות ובהסתגלות למציאות קשה ומורכבת.

מאה שנות ההיסטוריה הציונית וחמישים שנות עצמאות מדינית מעידות על כישלונה של אחת השאיפות המרכזיות של האידאולוגיה הציונית – היעד של השגת הנורמליות הקיומית: "להיות ככל עם ועם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". הנורמליות, שהיא פועל יוצא של ריבונות מדינית, נחשבה לאידיאל נכסף אשר עתיד לשחרר את הזהות היהודית מהמאפיינים הדמוניים שמייחסת לה האנטישמיות (פינסקר), למקור של ביטחון קיומי ולמה שישים קץ לרעיונות לא־רציונליים (כגון הציפייה לגאולה משיחית) האחראים למצב שבו העם היהודי היה בעצם מחוץ להיסטוריה (גרשום שלום).

תולדותיה של מדינת ישראל קוראות תיגר על רציונליות היסטורית. קשה להסביר באופן רציונלי את התופעה של חידוש הריבונות היהודית בארץ ישראל לאחר הפסקה של אלפיים שנה, שבמהלכן נעלמו העמים האחרים של העת העתיקה, או את סמיכות הזמנים שלא תיאמן בין התקומה לשואה, או אף את רצף המלחמות של מדינת ישראל שנסתיימו בניצחונות מכריעים, למרות נחיתות כמותית עצומה מול כוחות האויב. אפשרות החזרה כביכול להיסטוריה "שפויה"

הופרכה כשנתברר שיש למדינת היהודים מעמד מיוחד בכל הנוגע לתשומת הלב וליחסן של ארצות העולם, ועמה אינו "עם ככל העמים". ההיסטוריה של ישראל היא מאבק מתמיד מול איומי השמדה מוצהרים, התמודדות עם התקפות טרור המכוונות נגד אוכלוסייה אזרחית, ומאמצים מיוחדים לסיכול ניסיונות דיפלומטיים לשלול את הלגיטימיות של המדינה היהודית. במקום לשים קץ לסכנות האנטישמיות, הפכה המדינה היהודית למוקד השנאה האנטישמית. גם בעיית הביטחון הקיומי לא נפתרה: היישוב היהודי בארץ ישראל הוא הפגיע ביותר בעולם, ואשליית השלום והפתרון המדיני של שנות התשעים התפוצצה במרכזי הערים וגבתה מחיר של מאות קרבנות.

במקורותיה היהודיים של מדינת ישראל נעוצה סיבה נוספת לחוסר הנורמליות ההיסטורית. אחת הסוגיות המרכזיות שמעסיקות את החברה הישראלית ואת השיח התרבותי היא הקונפליקט המוסרי – הסתירה בין נורמות המוסר האוניברסלי, שמקורותיו בתנ"ך, לבין הצרכים של המדינה. מעבר לקונפליקט העקרוני שבין המאבק למימוש אינטרסים לאומיים ובין תמונת עולם אוניברסלית, נוצרו אין-ספור מצבים קונקרטיים שבהם התגלתה סתירה כואבת בין הדימוי העצמי של העם היהודי לאחר היסטוריה ארוכה בתפקיד הקרבן של עוולות לא-מוסריות ובין האילוצים של שמירה והגנה בכוח על המדינה. היהודי הישראלי שצמח במדינת ישראל לבש מדי צבא ונעשה באופן בלתי נמנע מעורב בדרכי התנהגות הקשורות במסגרת הנוקשה, ובמשימות הלא-הומניסטיות של לחימה, כיבוש והכרעת האויב. חוסר הנורמליות של ישראל ניכר בכך שיש בה אנשים לא מעטים – לחלקם מעמד ציבורי בעל משקל – הקוראים לביטול המדינה בגלל הסתירה לכאורה בין ערכי מוסר כלל-אנושיים ובין המצב שבו המדינה ואזרחיה מחויבים בראש ובראשונה לביטחונם ולרווחתם.

חשוב להכיר בכך שהשאיפה לנורמליות מקפלת בתוכה סתירה לוגית, שכן "להיות ככל עם ועם" משמעו לאבד זהות ייחודית. ההיסטוריה הוכיחה שזהו ניסיון שכשל, ושיש מקום לפתח הכרה אמיצה כי אכן יש לעם היהודי גורל היסטורי ייחודי, עובדה שהוכחה בשואה לא פחות מאשר בתקומת ישראל. בדומה ליחס בין האגו לסופר-אגו בפסיכולוגיה, חוסנה של חברה נמדד באיזון בין אנשי המוסר האוניברסלי לבין אותם גורמים הפועלים להבטחת האינטרסים שלה. אנשי רוח, יוצרים ואמנים היו מאז ומתמיד בעלי משקל מכריע בעיצוב גורלו ההיסטורי של העם היהודי. גם המהפכה הציונית התחוללה במידה רבה בזכות ההוגים והמשוררים, וייעודה היה כפול: השגת ריבונות מדינית וחיידוש התרבות העברית בארץ ישראל. במהלך ההיסטוריה התרבותית של מדינת ישראל

לא רק שדברי הלל למפעל הציוני התחלפו במחאה ובביקורת, אלא תהליך ההתפכחות באשר לפער בין הבטחות הציונות ובין המציאות הידרדר לביטויים של ניהיליזם לאומי עמוק. הביקורת נגד מגמות לאומניות קיצוניות הייתה לשלילה של עצם האידיאולוגיה הלאומית. החשיפה הכואבת והנוקבת של גילויי התנהגות לא־מוסריים בשדה הקרב הובילה לביטויים של שנאה עצמית ולהאדרת האויב כקרבן תמים. יצירות האמנות הישראליות של השנים האחרונות ויתרו על הניסיון לגעת באותנטיות הישראלית. הן נמשכות אל החריג ופוסלות את אנשי המופת, אין בהן כמעט שמץ של אהבה או הערכה לדמויות ולהוויה המקומית, והן ספוגות בגילויים של דחיית הישראליות או מיאוס מופגן כלפיה, לצד כמיהה למחוזות תרבות אחרים. הבעיות של ישראל הן אמיתיות, קשות ומרתקות. אולם במקום להציג את הסתירות הטרגיות, את ביטויי הגדלות האנושית אשר נובעים מהתמודדות עם סיטואציה טרגית, את הדוגמאות לניצחונות לצד הלקחים שבכישלונות הכואבים; במקום אלה ניכרת ביצירה המקומית שלילה כמעט מוחלטת של ההווה הישראלית.

חמישים שנה לאחר הקמת המדינה מייצגים אנשי הרוח והאמנות בישראל כוח ביקורתי שלילי, המעמיד בספק את המשך קיומה של ישראל כמדינה יהודית. אינני מציע שיוצרים יהפכו את עורם הפוליטי. אולם יש מקום ליותר ענווה ביחס למציאות שהנה מקור והשראה, מציאות של דמויות בשר ודם, של מקומות הטעונים דרמות היסטוריות גדולות, ושל עם שצריך לאזן בין חזונות אוטופיים לצורכי ההישרדות של הרגע. במציאות של העולם החדש, עולם של תקשורת מסיבית שבה עמדתו של כל אזרח יכולה לקבל ביטוי ומשקל סגולי בארגון החיים הדמוקרטיים של החברה, נוצרים יחסי כוחות חדשים בין האמנים לכלל הציבור. תפישת האמן כמבשר של רעיונות חדשים, כחווה, כנביא המוכיח בשער התחלפה בהגדרת האמן כבעל זיקה אמיצה לסביבתו החברתית. האמנות אינה עוד כמין מראה המשקפת מציאות מנקודת מבט חיצונית, ואינה רק קול המצפון הנוקב, אלא היא יצירה דיאלוגית המעידה על הדרמה התרבותית אשר בה היא מתחוללת. האמנות היא חלק ממרקם החיים הכולל, היא מציגה את המצבים המורכבים שעל סף הסתירה הטרגית, מבטאת שלל דעות של כל חלקי האוכלוסייה, ומנסחת את הזיכרונות ואת החלומות, את התקוות ואת החרדות, את השאיפות ואת העכבות של החברה כולה.

ישראל חזקה דייה כדי להתמודד עם המרה השחורה התרבותית של היום. חולשת כוחה התרבותי של מרה זו ניכרת ברדידות המדהימה של הטעונונים המושמעים וברמה הנמוכה של היצירות המגויסות לניגוח הערכים הלאומיים. ואילו

חוסנה של ישראל ניכר בפער העצום בין יוצרי התרבות מטעם השמאל הפוליטי ובין רוב אזרחי המדינה. חשדנות וטינה נגד התקשורת, התעלמות הקהל מסרטים ישראלים פוליטיים, ירידה מספרית מתמשכת של קהל המבקרים בתיאטרון, ומודעות לאמנים המתעוררת רק כשהם יוצרים פרובוקציות קיצוניות – כל אלו מעידים על ניכור לא סביר בין היוצרים לחברה שבה הם פועלים. בימים אלה אנו עדים למאבק ההישרדות של יוצרי התרבות שהיו לדובריה של קבוצה חברתית הרואה עצמה כאליטה ישראלית, אשר עוקבת בדאגה אחר כרסום מתמיד במעמדה. המאבק הזה מתאפיין בביטויי שנאה והתנשאות כלפי גורמים המצטיירים בעיני אנשים אלה כמאיימים על סדר חברתי קיים. ניתן להבחין בנטייה לדמוניזציה של אלו שהם מזהים אותם ככוחות עוינים, ואף בגילויי הסתה נגדם. יוצרי התרבות בחרו לא לקיים דיאלוג עם קהל מגוון. לגבי חלק מן הקהל, ובעיקר הדתיים, ההנחה השלטת הייתה שאין כל סיכוי לקיים עימות דיאלוגי. תמונת העולם הפוליטית קיבלה גיבוי נוסף מאידיאולוגיה אמנותית. זוהי אידיאולוגיית המודרניזם הפוסט-רומנטי, שרואה בניכור כלפי הקהל הרחב עדות לערכו האוונגרדי או האינדיבידואלי של האמן היוצר. תחושת האליטיזם והאופוזיציה לנורמות של החברה שבה הם חיים מאפיינות גם את אופי הדיווחים של אנשי התקשורת, שכן התקשורת היא נגזרת של עולם האמנות והיצירה התרבותית.

אזרחיה היהודים של מדינת ישראל מייצגים דרמות אנושיות, מהלכים היסטוריים, מגוון של דעות, ומעל לכל הם עדות חיה לחוסנה של ישראל כמדינת היהודים. העתיד יוביל לפיתוח תרבותי שיעניק ביטוי הולם לפעילות האותנטיות, ולא למשוגותיהם של אלו שאיבדו כיוון ודרך. כדאי לצפות בדריכות לרגע שבו תעלה החברה היהודית בישראל על מסלול של יצירתיות, במקום להתבוסס בשלילה ובפסימיזם. אינני יודע אילו כיוונים או אילו תכנים יתפתחו בישראל, אך בנוסף לתיקון הנחוץ של נזקי הניהיליזם הלאומי סביר להניח שהתוצאה תהיה תרומה תרבותית חשובה לעולם ולהיסטוריה היהודית.

ד"ר אילן אבישר הוא מרצה בחוג לקולנוע ולטלוויזיה של אוניברסיטת תל-אביב.